

Dr. Kardos Norbert

A Nábrádi Református Eklézsia története 1906-ig

Nábrád

2022

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés	3
II. A templom és a gyülekezet története a XIX. század végéig	4
II/1. XIV-XV. század	4
II/2. XVI. század.....	5
II/3. XVII.század	5
II./4. XVIII.század	6
II/4.1. A templom első bővítése és felújítása	9
II/4.2. A templom korábbi alaprajza és méretei.....	12
II/5. XIX. század.....	14
II.5.1. A templom második felújítása.....	16
III. A templom 1906-os újjáépítése	18
IV. Összegzés	29
V. Irodalomjegyzék	30

I. Bevezetés

A nábrádi református templom a festett mintákkal díszített falaival a református templomok között is különlegesnek számít. Sajnos az ezredforduló után az állapota fokozatosan romlott, a belső falak vizesedése pedig már a falon lévő mintákat is kezdte tönkretenni. Ezért az egyháztanács úgy határozott, hogy a templomot minél előbb fel kell újítani. Az építkezéshez szükséges pénz előteremtése, mint ahogyan a régi korokban, most sem volt könnyű feladat. 2014-től kezdve az egyházközség hat éven keresztül rendezett jótékonyági esteket, amelyeken a helyiek bőkezű adományaiból sikerült az alaptőkét összegyűjteni. Persze ez az összeg még közel sem volt elég, ezért a nábrádiak az egyházmegyéhez és az egyházkerülethez fordultak segítségért, ahonnan több ízben is kaptak anyagi támogatást, illetve biztató szavakat. Az egyházközség több pályázatot is beadott állami támogatás igénybevételére, azonban azok rendre elutasításra kerültek. 2017 őszén a sokadik próbálkozás után, az egyházközség a templom külső felújítására vissza nem térítendő támogatást kapott az államtól, így 2018 tavaszán a munkálatok is megkezdődhettek. A kívül-belül felújított templomot a nábrádiak több évnyi kitartó adakozása és munkája után végül 2021. szeptember 5.-én szentelték fel.

Ezalatt az idő alatt többször felmerült a templom korának kérdése is. A helyiek körében sokféle történet keringett az építkezésről, azonban a közvélekedés abban megegyezett, hogy a templom körülbelül 100 éves lehet. Ezeket a történeteket mindig kételkedéssel fogadtam, ugyanis ilyenkor mindig eszembe jutottak a gyerekkoromban hallott történetek a templom tornyában található ágyúgolyóról. Többek szerint nem is ágyúgolyó „*csak egy kiálló vasdarab*”, míg mások szerint az I. világháborúból származó „*elfáradt lövedék*”. Azonban a leggyakoribb változat szerint az 1848-1849-es szabadságharc után hozta haza egy nábrádi honvéd. A számomra legkedvesebb változat az, amelyikben Szarka József, Bem József legendás nábrádi tüzer tisztje hozta haza a faluba a szabadságharc leverése után és távozása előtt meghagyta a nábrádiaknak, hogy építsék bele a templom tornyába, hogy az örökké emlékeztesse őket a szabadság szeretetére.

A gyanúmat megerősítette a templom falában időközben megtalált időkapszula is, így végül úgy döntöttem, hogy bebizonyítom, hogy a templom régebben épült a vélt időpontnál. Ebből a célból felkerestem Koós Ákost, a helyi tiszteletest, aki rendelkezésemre bocsátotta az imaterem falába beépített iratszekrényt. Az elhanyagolt és rendezetlen irathalmazból több száz éves elfelejtett okiratok és jegyzőkönyvek kerültek elő. A több hónapnyi kutatás a várakozásoknak megfelelően zárult, amelynek eredményét a továbbiakban ismertetem.

II. A templom és a gyülekezet története a XIX. század végéig

A település létrejöttének pontos időpontja ismeretlen. A korai források túlnyomó része oklevelek formájában található meg, amelyek szorosan összefüggenek Nábrád első földesurai a Nábrádi család történetével. Az első oklevél amelyben a falu és a család neve említésre kerül 1263-ból származik,¹ugyanakkor létezik olyan vélekedés, miszerint a település ennél az időpontnál jóval korábban keletkezhetett.² A falu történetének megírásával először Szabó Endre prédikátor próbálkozott meg 1848-ban. A lelkész a korai időkről a következőket jegyezte fel:

„Nábrád helység keletkezéséről a szükséges történeti adatok hiánya miatt keveset tudhatni, szájról szájra átmaradt hagyomány szerint ez is mint más városok, helységek kezdetben kicsiny volt, néhány halász kunyhók a Szamos folyó partjain szetszórván, ezekből népesedett később s alakult a helység.

Hajdani lakosai római katolikus vallású tótok voltak, kiknek itt templomuk is volt. Később mikor telepednek itt le a magyar lakosok? Bizonyosan nem tudni, valamint azt sem, mikor jön be közéjük a reformatio? Mivelhogy az elődök föl nem jegyzék, vagy ha ezt tevék is annyi nyomorteljes századokon át, annyi kül és bel viszályok s háborúk között oly sokat szenvedett hazánkban nem csoda ha az erre vonatkozó iratok elvesztek, elhamvadtak.”³

II/1. XIV-XV. század

A templom építésének időpontja szintén bizonytalan, ugyanis a XIV-XV. századi oklevelek jórészt a Nábrádi család és a Kérszemjénben birtokos Kállay család közötti ellenségeskedésekről, birtokvitákról szólnak.⁴⁵⁶Egészen a XV. századig nincs arra vonatkozó adat, hogy Nábrádon állt volna templom. Az első forrás, amiből következtetni lehet a létezésére 1438-ból származik, amely említ egy Tamás nevű nábrádi plébánost.⁷ A következő évekből még három plébános neve ismert 1446-ból Imre,⁸ 1449-ből pedig

---

¹ Németh Péter: *A középkori Szatmár megye települései a 15. század elejéig*, Nyíregyháza, Jósa András Múzeum Kiadványai 60. (2008) 193. old.

² Kálnási Árpád: *A fehérgyarmati járás földrajzi nevei*, Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem (1984) 259. old.

³ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1826-1894 II. kötet 66.szám 55.old.

⁴ DL-55490 (<https://www.hungaricana.hu>)

⁵ DL-55577 (<https://www.hungaricana.hu>)

⁶ DL-55524 (<https://www.hungaricana.hu>)

⁷ DL-39543 (<https://www.hungaricana.hu>)

⁸ DL-55337 (<https://www.hungaricana.hu>)

Kelemen és György.⁹ Az akkor még katolikus templom építésének idejét több szerző is a XV. század második felére teszi.¹⁰¹¹¹²

II/2. XVI. század

A XVI. században a reformáció elérte Nábrádot is, ahol előbb a lutheri, majd később a kálvini irányzat terjedt el. 1569-ben a falu lakossága már biztosan a református vallást követte, ugyanis az akkori lelkész Szamosújlaki Bálint Méliusz Juhász Péterrel együtt részt vett az unitáriusok ellen tartott nagyváradai zsinaton.¹³ Szabó Endre a reformáció elterjedéséről a következőket írja:

„...több, mint hihető, hogy a reformatio jóltevő világa, mellynek honunkban megyénket méltán tekinthetjük s tarthatjuk bölcsőjének ide is korán ki elhatott, annyival is inkább, minthogy az országnagyok igen nagy része kik közé számíthatók e helység akkori birtokosai is, a Nábrádiak és Gyulaffiak, a reformált vallást vették be s tanították.

Az pedig kétségen kívül bizonyos, hogy a reformatio honunkban lett elterjedése második századának elein itt már reformált egyház volt, mint ezt az egyház birtokában lévő sákremontomi ezüst pohárra metszett évszám bizonyítja, mellyet Bay Ersébet ...ajándékozott az egyháznak 1637-ik évbe...”¹⁴

II/3. XVII. század

A XVII. században történekről szintén keveset tudunk, ugyanis az egyházmegyei jegyzőkönyvekben csak a valóperes esetek vannak feljegyezve.¹⁵ A lelkészek közül is csupán négy neve ismert, ebből pedig három neve is csak a beszedett tizedről származó nyugtákon maradt fent. Ezek alapján 1616-ban Porcsalmi János és Szamosújlaki Péter, 1617-ben Piskóti Péter szolgált Nábrádon.¹⁶ Külön említést érdemel, hogy 1665 körül itt volt lelkész Debreceni Dormány István is, akit később püspökké választottak.¹⁷

---

⁹ DL-55430 (<https://www.hungaricana.hu>)

¹⁰ Németh: *i.m.* 194. old.

¹¹ Dr. Kováts J. István: *Magyar Református templomok*, Budapest, Athenaeum (1942)

¹² Kiss Kálmán: *A szatmári református egyház története, Kecskemét* (1878) 651.old

¹³ Kiss: *i.m.* 646-647.old

¹⁴ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1826-1894 II. kötet 66.szám 55.old.

¹⁵ Kiss: *i.m.* 647.old

¹⁶ Zsinka Ferenc: *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár. XIII. évfolyam*, Budapest, Magyar Protestáns Irodalmi társaság (1929) 97. old.

¹⁷ Kiss: *i.m.* 647.old.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy ebből az időszakból származik a templom első ismert harangja, amelyet Wierd György eperjesi mester öntött. A harangon a következő latin felirat volt olvasható: IN HONOREM DEI FVDIT ME GEORGIUS WIIRD IN EPERJES ANNO DOMINI MDCXLIII, vagyis „Isten dicsőségére öntött engem Wierd György Eperjesen 1648-ban.” Az előzőn kívül a harangon található volt még egy további felirat is: EMPTA INDUSTRIA NICOLAI NÁBRÁDI SUMPTIBUSQUE EIUS ET CAETERORUM NOBILIUM ET IGNOBILIUM NÁBRÁDIENSIVM AD 1649 D 30 MAY,¹⁸vagyis „Vásároltatott Nábrádi Miklós jóvoltából és az ő, valamint más nábrádi nemesek és nem-nemesek költségén.” A harang sajnos ma már nem található meg, ugyanakkor valószínűnek tartom, hogy az 1826-ból származó harangot az 1648-as harang helyettesítésére és annak felhasználásával öntette a református egyház.

1695-ben még említés szintjén szerepel a templom egy okiraton, amely Nábrády Gábor ingó és ingatlan javait sorolja fel ekképpen: „*Vagyon edgy udvarház, az templommal által ellenében az Szamos mellett, mellyen vagyon egy rosz kapu, azon belül menván egy szalmával fedet ház, mely fedél alatt vagyon...*”¹⁹

II./4. XVIII.század

A XVIII. században történekről már jóval többet tudunk. Az egyházmegyei vizitációk 1723-tól, míg a nábrádi eklézsia jegyzőkönyvei 1753-tól szolgáltatnak információt a helyi gyülekezettel kapcsolatos fontosabb eseményekről.

„Az egyházközség tagjai jobbágyok lévén ... nehéz körülmények között éltek. Ezt látszik alátámasztani, hogy az anyakönyvek nem anyakönyvi feljegyzései között gyakran találkozunk anyagi természetű ügyekkel. Főleg a papi és tanítói fizetések hiányos beszolgáltatása miatt. Az egyház közönséges szükségére való adakozás terén azonban kielégítően adakozhattak, mert az egyházközség nehéz anyagi helyzetére vonatkozóan kevés feljegyzés található egészen a 19. század közepéig. Attól kezdve már gyakrabban. De névtelen adományról már 1769-ben találunk feljegyzést. Urasztali szent jegyek adományozása pedig már 1756-tól szokásban van.”

---

¹⁸ A Nábrádi Ref. Ekkla javai mellyek 1812 dik Esztendőben találtattak (sorszám nélküli okirat)

¹⁹ HU MNL OL E 156-a.-Fasc.111.-No.024. (<https://www.hungaricana.hu>)

*Meglévő feljegyzéseink szerint az egyházi épületek javításáról, állagának megőrzéséről a hivek anyagi helyzetéhez képest mindig gondoskodtak*²⁰

Ebből az időszakból 11 lelkész nevét ismerjük.²¹ A canonica visitacio aktáiból azonban kiderül, hogy több esetben is a helyi tanító látta el a lelkészi feladatokat.²³

1723-tól 1728-ig Matolcsi István, aki 1727-ben már egyházmegyei ülnök volt. Ugyanebben az évben Gyulaffy László fát ígért neki. 1726-ban a vizitáció meghagyta a falunak, hogy egyszerre csak egy egyházfi legyen s egyik évben egyik, másik évben másik földesúr emberei közül válasszák. 1727-ben megdicséri a vizitáció az egyház tagjait, s egyházukat minden más felett kiemeli. 1728-tól 1731-ig nincs szó Nábrádról a vizitáció aktáiban.

1730-tól 1740-ig Debreczeni István, akit kedveltek a helyiek. 1736-tól egyházmegyei ülnök is lett. Egy halva született gyermeket harangszó nélkül temetett el, ezért a vizitáción felpanaszolták, ahonnan azt az utasítást kapták, hogy a hasonló esetekben tartsák meg az eddigi szokást.

1740-től 1742-ig Szatmári Pál, akiről annyit jegyez fel a vizitáció, hogy „akadémikus pap”

1742-ben itt szolgált Váraljai István, aki ugyanebben az évben meghalt Nábrádon pestisben. A pestisjárvány annyire megtizedelte a népet, hogy az iskolás gyerekek is 3 kivétellel mind meghaltak. Mivel a lelkész elhalálozott, ezért Csekei János az akkori tanító szolgált az istentiszteleteken. Őt a gyülekezet több tagja megintette, illetve azt „gáncsolták” benne, hogy rövid mentében papolt. Egy Kovács István nevű ember meg is ütötte, akit ezért eltiltottak az úrvacsorától.

1743-tól 1745-ig itt szolgált Kémeri László, „*kinek hibául rója fel a vizitáció, hogy saját hatalmából egy emberrel ekklát követtetett.*”

1745-től 1753-ig Vári János, aki a rektorra azért haragudott; mert este későn járván haza, nem szokott a régi pópista szokás szerint takaródót harangozni. 1746-ban egyházmegyei ülnök lett. Az 1749-ben a vizitáción jelen van Nábrádi Gábor földesúr és a Bethlen család inspektora, ekkor megfeddettek a nábrádiak, mert nem a törvényes díjlevél szerint fizettek.

---

²⁰ Eszenyi Lajos: Adatok a Nábrádi Egyházközség történetéhez, válasz a Püspöki Hivatal 159/1976.sz. adatkérőlap kérdéseire ad.3.

²¹ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1826-1894 II. kötet 66.szám 55.old.

²² Kiss: *i.m.* 647-649.old

²³ Kiss: *i.m.* 647-649.old.

Az 1745-ös vizitációs jegyzőkönyvben foglaltak különös jelentőséggel bírnak a templomot illetően, ugyanis először történik utalás arra vonatkozóan, hogy a templom toronnyal is rendelkezett. „1745-ben megfeddi a vizitáció a nábrádiakat a torony és a cinterem elhanyagolása miatt.”²⁴ Ugyanakkor ennek a toronynak a pontos méreteit még nem ismerjük, és arról sincs tudomásunk, hogy kapcsolódott-e egyáltalán a templomházhoz, vagy esetleg attól különálló épület lett volna. Amennyiben mégis kapcsolódott, abban az esetben a templom nyugati oldalán, a jelenlegi torony helyén lehetett.

1753-tól 1758-ig Adorján István (Kiss Kálmán szerint Mihály²⁵), akinek az itt tartózkodása idején nyitották Nábrád első anyakönyvét és jegyzőkönyvét 1753-ban. A vizitáció semmi különösebbet nem jegyez fel róla, ráadásul a vizitációs jegyzőkönyvek 1757-től 1758-ig meg sincsenek.

1758-tól 1761-ig Barolti István, akit 1760-ban nem marasztott az eklézsia; mert zsoltárt nem magyarozott, továbbá nem hétszer - a régi szokás szerint - osztotta az úrvacsorát. Gyulaffy Miklós vette rá a jobbágyait, hogy ne marasztalják, de ők ennek az okát nem tudták megmondani, ezért a vizitáció marasztotta, amit a falu lakói sem bántak.

1761-től 1775-ig Etédi Márton, aki 1768-ban a vizitáció szerint: „*semper bonus, nunquam malus.*”²⁶

1775-től 1785-ig Arday István, aki szintén egyházmegyei ülnök volt. A földesurak kedvelték, de a nép már 1784-ben sem marasztotta. Ittléte alatt 1761-ben Gyulaffy Miklós „az prédikáló szék felett való koronát”, vagyis szószékkoronát készíttetett a saját költségén az egyház számára.²⁷

1774-ben az eklézsia öntetett egy másik harangot is. Ettől kezdve a falunak két harangja volt „*mellyek nagyságokra nem sokat különböznek egy mástól*”, de mégis valamennyivel kisebb volt a régebbinél. A harangon a következő felirat volt olvasható: ISTEN DITSŐSSÉGÉRE ÖNTETTE A NÁBRÁDI REFF. SZ. EKKLA A MAGA KÖLTSÉGÉN 1774.²⁸ Egy 1774-es bejegyzésből kiderül, hogy az ára 139 forint és 75 „pénz” volt.²⁹ A harangot a XX. század

---

²⁴ Kiss: *i.m.* 647.old.

²⁵ Kiss: *i.m.* 647.old.

²⁶ Mindig jó, sosem rossz.

²⁷ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1753-1825, 126.old.

²⁸ A Nábrádi Ref. Ekkla javai mellyek 1812 dik Esztendőben találtattak (sorszám nélküli okirat)

²⁹ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1753-1825, 137.old.

elején beolvaszthatták, ugyanis az első világháború vége felé, pontosan 1917. május 23.-án³⁰ hadi célokra rekvirálták, helyette 1921-ben másikat öntettek.³¹

1785-től 1788-ig itt szolgált Vasvári Ódor István tudós akadémikus pap, akit a nép öregsége miatt nem marasztott.

II/4.1. A templom első bővítése és felújítása

A XVIII. század végére a falu népességének a növekedése, illetve az addigra már több mint 300 éves templom állapotának romlása szükségessé tette annak minél előbbi bővítését, illetve felújítását. A templom állapotát Szabó Endre így jellemezte:

„Kisded, egyszerű régi temploma, mellynek építési idejét nem tudjuk s talán innen is következtethető, hogy a gyülekezet kevés számú volt abban az időben, szaporodván a hívek többé nem fogadhatá be őket illően...”

„A kicsiny és romladozni kezdett”³² templom felújítása egy több lépcsőből álló folyamat volt, amelyet 7 év alatt sikerült véghezvinni. Ez idő alatt két lelkész is szolgált a faluban: 1788-tól 1800-ig Sándor István, 1800-tól 1805-ig pedig Varga István.³³

Már a felújítás első évében 1794-ben befejeződött az épület renoválása, a mennyezet és a kar építése, illetve templomház keleti végén való kitoldása. A felújítás második szakaszában a templom nyugati oldalán új kő tornyot építettek, melynek a fundamentuma 1797. Szent György havának 13. napján tétetett le, az építkezés pedig 1801. Szent Jakab havának 1. napján fejeződött be.³⁴Érdemes megjegyezni, hogy a később keletkezett források³⁵³⁶1799-re teszik a torony elkészültének időpontját, valószínűleg az 1812-es oklevélben található adatokat véve alapul.³⁷Azonban a jegyzőkönyvben³⁸ található bejegyzés korábbi volta, illetve részletessége arra enged következtetni, hogy az 1799-es évszám téves, ezért a továbbiakban a torony építésére vonatkozóan az 1801-es évszámot veszem alapul.

---

³⁰ Sorszám nélküli feljegyzés a Nábrádi Református Parókiális Könyvtárból

³¹ Patay Pál: *Szatmári harangok*, Nyíregyháza, A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 39-40 (1998) 372.old.

³² A Nábrádi Reformata Eklézsia az méltóságos kishédey Rhédey Ferentz urfihoz, mint kegyes patrónus urához nyújtandó alázatos kérése (sorszám nélküli levél)

³³ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1826-1894 II. kötet 66.szám 55.old.

³⁴ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1753-1825, 376.old.

³⁵ Kiss: *i.m.* 651.old.

³⁶ Dr. Kováts J: *i.m.*

³⁷ A Nábrádi Ref. Ekkla javai mellyek 1812 dik Esztendőben találtattak (sorszám nélküli okirat)

³⁸ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1753-1825, 376.old.

Az építkezés költsége összesen 1585 forintra és 32 krajcárra rúgott, amelyben a mesteremberek díja, illetve az építőanyag ára is benne volt. A jegyzőkönyv részletesen felsorolja az egyes tételeket:³⁹

<i>A kő templom torony</i>	449 forint
<i>Mennyezet és kar csinálás</i>	102 forint
<i>Mészért adatott</i>	176 forint
<i>Deszkáért adatott</i>	73 forint
<i>Fákért adatot</i>	36 forint
<i>Tégla vetőnek és téglákért</i>	175 forint
<i>Vasért adatott</i>	96 forint
<i>Az átsoknak templom és torony munkáért</i>	171 forint
<i>A zsindele és eszkábáért adatott</i>	61 forint
<i>Létzért és létz szegekért</i>	11 forint 50 krajcár
<i>Csiga kötél csinálásért</i>	14 forint 30 krajcár
<i>Toronyra való gombokért</i>	73 forint
<i>Czement csinálásért adatott</i>	8 forint 14 krajcár
<i>Cserep zsindeleért adatott</i>	5 forint 44 krajcár
<i>Az 5 ablakok készítéséért adatott</i>	44 forint 22 krajcár
<i>Az utolsó rendbeli mész haza szállítása</i>	20 krajcár
<i>Ugyan csak az öt ablakok köttetése drótokkal és ahoz való vas rációk</i>	35 forint

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy néhány esetben a kiadások mértéke nem teljesen pontos, ugyanis a jegyzőkönyv egyes oldalainak széle erősen gyűrött, így néhány esetben a forint utáni váltópénz összege lekopott vagy nem olvasható.

A fentebb részletezett tételekből kiderül, hogy míg a tornyot főként kőből, addig a templomházat téglából építették. Az is megállapítható hogy a templomnak öt ablaka volt, amelyekről tudjuk, hogy csúcsívesek voltak,⁴⁰ amely a gótikus stílus egyik jellegzetessége. Ez is bizonyítja, hogy a templomon a XV. századi megépítése óta komolyabb átépítések egészen 1794-ig nem történtek. Végül kiderül még, hogy a templomtetőt zsindelel fedték be, a torony pedig „*fa-árkádokon emelkedő, hegyes sisakú*” volt,⁴¹ vagyis a zsindelelborítást leszámítva a torony kinézetre nagyon hasonló lehetett a mai állapotához.

Az építkezéshez szükséges pénz jelentős részét az egyház állta, azonban az alább ismertetett kéziratból kiderül, hogy önerőből nem sikerült időben előteremteni a szükséges összeget,

³⁹ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1753-1825, 376-377. old.

⁴⁰ Kiss: *i.m.* 651.old.

⁴¹ Kiss: *i.m.* 651.old.

ezért a helyi földesúrhoz Rhédey Ferenchez fordultak hitelért, amelyet később az uraság elengedett.⁴²

*Az méltóságos kishédey Rhédey Ferentz urfihoz, mint kegyes patrónus
urához nyújtandó alázatos kérése*

Méltóságos Urfi!

Kicsiny és romladozni kezdett templomunk újonnan való építtetése közben rémfelett kevés költségünk miatt kéntelenítettünk arra a gazdálkodásra adni magunkat, hogy némely időben summáson vásárolván meszet templomunkhoz, inkább búzáért mint pénzért adták számunkra. Mely végre a búzát a Méltóságos Uraság gazdájátul hitelbe kérvén el, azonban bort is vásárolván ugyan innen hitelbe. Ezeknek árába még ma is a Méltóságos Uraságnak 56 Rforintokkal tartozunk, melyeknek befizetésiért midőn egyfelől a számadóktól sürgettünk, másfelől templomunk építőitől a fizetések sürgettünk és sokszor az mindenből is munkájok jutalmát pótolni kéntelenítettünk.

Istenünk szűkössége mellett való illy buzgólkodásunk közben, valóságos szükségünktől kényszerítettén alázatosan esedezünk a Méltóságos Urfi kegyes színe előtt, méltóztasson kegyességgel szűkköltségű Ekklézsiánk, mint egységről maga örökös birodalma helységebeli szegény tagok iránt ezen Isten szűkösségére tzelozó dologban másokhoz tapasztalt, általunk is reménylett kegyességgel és engedelemmel lenni. Velünk közlendő kegyes grátiáját amíg tőlünk ki telhetőben meg hálálni magunkat kötelezzük akik vagyunk.

A Méltóságos Urfinak

Igen alázatos szolgálai

a Nábrádi Reformata

Ekklézsia tagjai közönségesen.

A kézirat másik oldalán a következő válasz olvasható:

Látván ezen nemes Ekklézsiának Isten közösségére törekedni jó szándékot, az egész adósság summáját condonálom.

Nábrád 3.-a junius 1801

Rhédey Ferenc

---

⁴² A Nábrádi Reformata Ekklézsia az méltóságos kishédey Rhédey Ferentz urfihoz, mint kegyes patrónus urához nyújtandó alázatos kérése (sorszám nélküli levél)

Érdekesség, hogy a torony építésének első évéből származik Nábrád első ismert pecsétje is, amelynek lenyomata egy 1812-ban készült okiraton egész jó állapotban maradt meg.⁴³A lenyomaton a következő felirat olvasható: NÁBRÁD HELYSÉG PECSÉTTYE 1797

1.Pecsét 1797-ből

II/4.2. A templom korábbi alaprajza és méretei

Amennyiben feltételezzük, hogy komolyabb átépítések nem történtek a XV. század és 1794 között az épületen, amely feltételezést pedig arra alapítom, hogy 1878-ban Kiss Kálmán „csúcsíves ízlésben” épültnek írja le a templom 1906 előtti állapotát⁴⁴, azaz gótikus jegyeket vélt felfedezni rajta, akkor következtetni lehet az épület korábbi méreteire is. Egy később bővebben is ismertetésre kerülő jegyzőkönyv adataiból következtetve a templom 1794 előtti szélessége 7,3 méter, hosszúsága pedig biztosan kevesebb, mint 18 méter⁴⁵. Pontos adatok nem állnak rendelkezésre, azonban a közelmúltban történt felújítás során a toronytól számítva körülbelül 14,5 méterre a felső betonréteg alól olyan kőmaradványok kerültek felszínre, amelyek a középkori gótikus templom alapjának maradványaira utalnak, amelyet az 1801-es alapokkal ellentétben nem szedettek ki.⁴⁶

A gótikus templom déli oldalához kapcsolódott egy kisebb méretű terem is, amit a kataszteri térkép alapján első ránézésre még a régi katolikus templomból maradt sekrestyének véltem, azonban az egyik jegyzőkönyvben a templomháztól külön említésre kerül egy „portikus”,⁴⁷ ami tulajdonképpen nem más, mint egy fedett előcsarnok. 1794-ben a már meglévő épület keleti oldalát bővítették 18 méter hosszúra, szélessége továbbra is változatlanul 7,3 méter maradt.⁴⁸ 1801-ben közvetlenül a templom nyugati oldalán pedig felépült a ma is álló templomtorony.⁴⁹ Mivel a XIX. század fordulóján történő felújítás a

⁴³ A Nábrádi Ref. Ekkla javai melyek 1812 dik Esztendőben találtattak (sorszám nélküli okirat)

⁴⁴ Kiss Kálmán: *i.m.* 651.old.

⁴⁵ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 124.old.

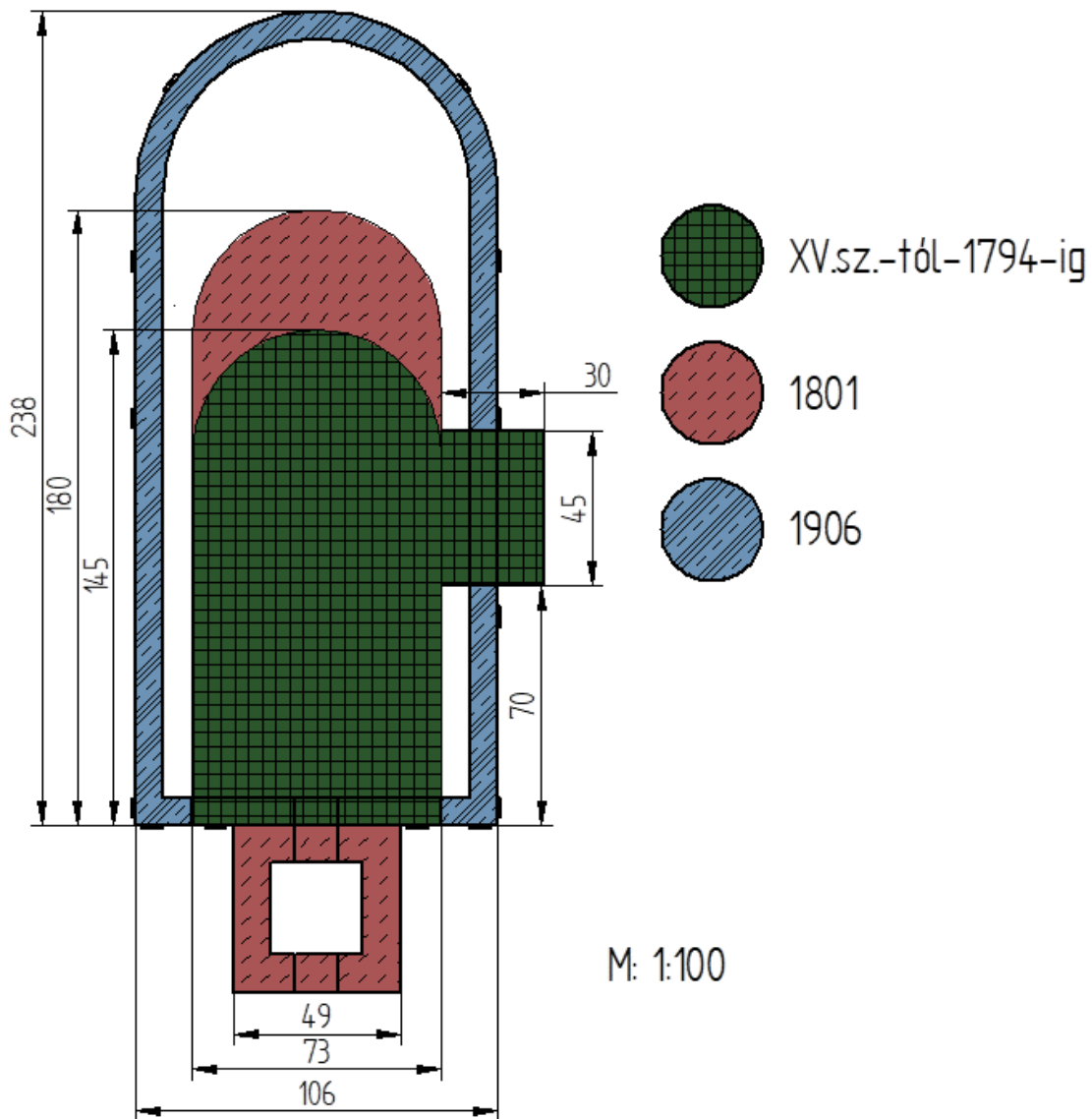
⁴⁶ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 130.old.

⁴⁷ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1826-1894 II. kötet 1.old.

⁴⁸ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 124.old.

⁴⁹ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1753-1825, 376.old.

portikust nem érintette, illetve 1801 és 1906 között a templom semmiféle átalakításon nem esett át, ezért kijelenthető, hogy az 1891-es kataszteri térképen jól kivehető fedett előcsarnok már az 1794 előtti gótikus templomnak is a részét képezte. A kataszteri térkép alapján az oldalfalainak becsült mérete 3 méter, illetve 4,5 méter, körülbelül 7 méterre a templom tornyától.⁵⁰

2.Rajzolta: Tétel Richárd Béla

A később bővebben ismertetésre kerülő 1906-os felújítás során a templomot, a torony, illetve a közvetlenül a torony mögött lévő 7,3 méter hosszú falszakasz kivételével elbontották, az alapjait kiszedték.⁵¹ A jelenlegi templom 10,6 méter széles, illetve 23,8 méter hosszú lett. Ebből az következik, hogy a torony mögött található falszakasz 7,3 méter

⁵⁰ Arcanum Térképek (<https://maps.arcanum.com/hu/>) Habsburg Birodalom - Kataszteri térképek (XIX. század)

⁵¹ A nábrádi református templom tervrajza 1905

hosszúságban a templom legrégebbi eleme, ugyanis a fentebb leírtak alapján a középkori gótikus templom részét képezte.

II/5. XIX. század

Habár a század elején gyülekezetre vonatkozó források szempontjából a vizitációs jegyzőkönyvek még mindig hangsúlyosak, az idő előrehaladtával helyüket fokozatosan átveszik az egyre részletesebb és egyre igényesebben szerkesztett helyi egyházközségi jegyzőkönyvek. A század végére pedig már az egyházközségben történeteket és a meghozott határozatokat is az anyakönyvektől elkülönülő könyvben jegyzik fel.

A lelkészek egészen 1817-ig továbbra is viszonylag sűrűn váltották egymást a tisztségükben. Rozgonyi Ferencről (1805-1809) és Váradi Jánosról (1809-1811) a vizitáció semmi különösebbet nem jegyzett fel. Az őket követő Melegh Dánielről (1811-1814) annyit tudni, hogy távozásában szerepet játszott, hogy összetűzésbe került a helyi földesúrral Bottka Lajossal. Mikor meglátogatták a vizitátorok, akkor Melegh Dániel eltávolítását követelte, mivel állítása szerint a jobbágyságot ellene lázította. Bottka azt is felajánlotta a vizitátoroknak, hogy az új prédikátort a saját jobbágyaival is hajlandó Nábrádra költöztetni. Az új lelkész Kozma Ferenc (1814-1817) szintén nem maradt itt sokáig. Ő 1816-ban örömmel jelentette, hogy *„a templom minden nap megtelik hívekkel, csak egy jobbágy van Kovács Mihály, aki már 3 éve templomban nem volt. Ekkor meghagyatott a presbitériumnak, hogy őt intse meg, s ha nem használja, egyházi fenyítéssel sújtsa, míg észére tér.”*⁵²

Orbán György (1817-1842) lelkészi hivatalba lépésétől megtört az a több mint egy évszázados tendencia, hogy a helyi lelkészek csak néhány évet töltenek a faluban. Szabó Endre (1842-1874), akinek a falu első vázlatos történetét köszönhetjük, már 32 évig látta el a lelkészi feladatokat. Utódja a „templomépíttető” Lovass Sándor (1875-1916) pedig az itt töltött 41 évével a mai napig vezeti a leghosszabb ideig Nábrádon szolgáló lelkészek rangsorát.⁵³

A gyülekezet lelki tisztaságára a gyülekezet presbitériuma abban az időben még igyekezett gondot fordítani és szükséges esetben egyházfegyelmet gyakorolni. 1821-ben a *„minden tisztátalan és parázna személyek penitencia-tartásának rendjéről”* található feljegyzés.⁵⁴ 1841-ben *„A bíró segítségével által”* való megzálogosításra ítéli a presbitérium

---

⁵² Kiss Kálmán: *i.m.* 648.old.

⁵³ Eszenyi Lajos: *i.m.* ad.4.

⁵⁴ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1753-1825, 144.old.

azokat is, akik „*valami ekklesiái dologra rendelődven*” nem engedelmeskednek a kurátornak. 1842-ben pedig kemény büntetést helyeznek kilátásba az istentiszteleteket „*illetlen nevetések által*” megzavaró legények ellen.⁵⁵

A templom a század elején a hívek és a helyi földesurak adományaiból szépen gyarapodott. 1826-ban az egyház új harangot öntetett, amelynek a felirata: A NÁBRÁDI REFORMATA SZ EKKLESIA ÖNTETTE A MAGA KÖLTSÉGÉN 1826. A rajta lévő díszítések alapján nagyon valószínű, hogy a harang Szathmári Antal fülesdi harangöntőmester munkája.⁵⁶ 1833-ban a templom nemcsak a Bottka Lajos és neje által ajándékozott vörösmárvány úrasztalával lett gazdagabb, hanem a toronyba órát is állítottak.⁵⁷

Mint, ahogy azt már korábban említettem a XIX. század elejétől kezdve egyre gyakrabban találkozhatunk a jegyzőkönyvekben anyagi természetű ügyekkel. Már egy 1828-as vizitációs jegyzőkönyvből is következtetni lehet az egyház rossz anyagi helyzetére, ugyanis a lelkész „*5-6 évi fizetése kint van*”,⁵⁸ de ezen a téren az igazi kegyelemdőfést az 1837. esztendő hozta el. Ebben az évben került ugyanis sor a tagosításra és arányosításra, amelyről Szabó Endre így emlékezett meg 1848-ban:

A lelkész előbb felsorolta az egyház 1812-ben még meglévő birtokait, amelyeket „*használta az Egyház az arányosításig, amidőn semmi adományozási levelet nem tudván előmutatni, minél fogva birta, vagy ki adományozta egykor, minthogy belbirtoka nem volt, a külsőktől is elesett. Azótai jövedelmei a hívek kegyes alamisnáibó csergedeznek s az egyház szükségei abból fedeztetnek.*”⁵⁹ Egy későbbi bejegyzésből kiderül, hogy az egyház földjei ezután a jegyzőhöz kerültek.

A jegyzőkönyveket olvasva szomorú látni, hogy az egyház milyen riasztó mértékben szegényedett el. Az egyik bejegyzésben a lelkész keserűen jegyi meg, hogy „*1853 előtt az Egyháznak a nyomorult perselyen kívül semmi jövedelem forrása nem volt.*” Bizonyos egyházi költségek fedezésére az egyház arra kényszerült, hogy a község bírójától kérjen pénzt. Az egyik ilyen alkalommal a gondnok Katona István fára kért pénzt a bírótól,

---

⁵⁵ Eszenyi Lajos: *i.m.* ad.3

⁵⁶ Patay Pál: *i.m.* 372.old.

⁵⁷ Kiss Kálmán: *i.m.* 651.old.

⁵⁸ Kiss Kálmán: *i.m.* 648.old.

⁵⁹ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1826-1894 II. kötet 66.szám 56.old.

amelynek egy részét fára költötte, „míg a másik részét az 1849 ik évi válságos időszak bekövetkeztén nyoma veszett s mint tiltott portéka leadatni parancsoltatott s elégettetett”⁶⁰

Az elvett földek végül 1853-ban kerültek újra az egyház birtokába. „...a közönség általános akaratával bele egyezvén az örökös átadásba az adományozó örököse tek. K:V.(kovácsvágási) Botka Imre úr is, mint hogy eddig az egyháznak saját használatában egy talpalatnyi birtoka sem volt, a jegyzőt pedig mint ezalatt kész pénzzel fizettük ugy most is ugy fizetjük.”⁶¹

A szűk 16 esztendő a templom sorsát is végérvényesen megpecsételte. Az 1860-as évekre az egyháznak már nem volt arra pénze, hogy „az elrongyolódott templom torony s más egyházi épületek részint újból megépíttessenek részint kijavíttassanak s ezután fentartassanak.”⁶²Ráadásul már 1862-re akkora adósságot halmoztak fel,⁶³ hogy még a XX. század elejére sem volt valós esély egy komolyabb felújításra. Tehát az 1837-es arányosításnak egyenes következménye az volt, hogy az elhanyagolt és életveszélyessé vált gótikus stílusú templomházat később már nem volt célszerű megmenteni és felújítani.

II.5.1. A templom második felújítása

Habár az egyház pénzsűkében lévén valóban nem volt képes a templom teljes körű felújítására, 1855-ben főleg földesúri adományoknak köszönhetően mégis sikerült legalább a templomtető zsindelyborítását lecserélni. A szükséges összeg előteremtése érdekében az egyháztanács előbb „a buzgó hivek áldozatkészségéhez folyamodott”, majd később a birtokaik arányára tekintettel vetett ki fizetési kötelezettséget. Ez azonban felemás sikerrel járt, ugyanis a kisbirtokosok egyik része nagy összeggel, a másik része viszont egy fillérrel sem járult hozzá a felújításhoz.

A templomépítés ügyét több köznemes is támogatta. Alsódraskóci Morvay Károly a beregsurányi erdejéből annyi tölgyfát ajánlott fel amennyi a több ezer eszkábához szükséges. A falu legnagyobb birtokosa kovácsvágási Bottka Imre pedig annyi zsindelyt ajánlott fel az egyháznak amennyit az egyház kíván. Azonban a mester elszámolta a szükséges zsindely mennyiségét, ezért a meglévő 8000 darab mellől még 8400 darab hiányzott. Mivel Bottka a felújítás alatt többször is adakozott az egyháznak, ezért az egyháztanács nem szeretett volna visszaélni a jóindulatával, ezért úgy döntött, hogy a hiányzó mennyiséget önköltségen szerzi

---

⁶⁰ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1826-1894 II. kötet 66.szám 67.old.

⁶¹ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1826-1894 II. kötet 1.old.

⁶² A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1826-1894 II. kötet 72.old.

⁶³ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1826-1894 II. kötet 69.old.

be. Az építkezéshez szükséges szegeket Petróczy Márton királyi tanácsos özvegye, Gosztonyi Polexina ajánlotta fel az Ung megyében lévő antalóci hámorából.

A templom befedését Tóth László fehérgyarmati ácsmester vállalta el. A szerződés szerint a torony, a templomház és a portikus befedése, a kerítésajtók, és a toronyóra kijavítása 105 pengő forintba, míg a tornyon lévő zsindelely befestése 45 pengő forintba került. A mester köteles volt biztosítani a festéket, az olajat és az egyéb szükséges kellékeket. Az egyház pedig ételt és italt biztosított a mester számára. A mesternek volt még egy külön kérése is a szerződésben, miszerint hogyha meghal *„utolsó tisztességére huzassanak meg a nábrádi egyház harangjai midőn halála az egyház előljáróságának tudtul adatik.”*

A munkálatok 1853 tavaszán kezdődtek az eszkábáknak való fák kivágásával, majd folytatódott 1854-ben a fa kifaragásával és feldolgozásával. A templomház és a portikus befedésével még ugyanazon év őszére végeztek. A torony befedésére azonban egészen 1855. november 23. napjáig várni kellett.⁶⁴

A tető felújítását követően 1860-ban tunyogi Szűcs Imre a saját költségén kipadlóztatta a templom belsejét.⁶⁵

Az új zsindelelytető, a kijavított óra, és a templom kipadlóztatása ellenére a nábrádiak öröme nem lehetett teljes, ugyanis a templom többszáz éves falainak felújítására sem ekkor, sem pedig az elkövetkező 50 évben nem volt elegendő pénze az egyháznak. A falak még ekkor menthetőek lettek volna, azonban az idő lassú pusztítása és a karbantartás hiánya miatt a presbitérium 1895-ben jobbnak látta a templomház felújítása helyett annak teljes újjáépítését.

---

⁶⁴ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1826-1894 II. kötet 2.old.

⁶⁵ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1826-1894 II. kötet 2.old.

III. A templom 1906-os újjáépítése

Az 1906-os év örömteli és emlékezetes év volt a nábrádiak számára, ugyanis közel egy évig tartó építkezés után szeptember 9.-én felszentelték a falu ma is álló református templomát. Sajnos ma már nem él olyan ember, aki emlékezhetne arra a nehézségekkel teli 11 évre, amely megelőzte az építkezést, azonban a helyi jegyzőkönyvek részletesen dokumentálják azt az összefogást és tenni akarást, amelyet a helyiek tanúsítottak annak érdekében, hogy a templomukat szinte teljes egészében önerőből felépíthessék.

A történet 1895. június 3.-án kezdődött, amikor a falu akkori lelkésze Lovass Sándor egy egyháztanácsi gyűlésen kijelentette, hogy a templomház és a templomtorony olyan rossz állapotban van, hogy annak kijavítása tovább már nem odázható, ezért felhívta az egyháztanácsot a szükséges intézkedések megtételére. Az egyháztanács egyhangúan úgy határozott, hogy a templom az akkori szükségleteknek már nem felel meg, azért renoválás helyett egy új templom építése szükséges. Ennek megvalósítása érdekében több határozatot is hoztak. Először is a szükséges pénz előteremtése céljából úgy döntöttek, hogy az egyháztagokat adakozásra kell felhívni a templom és toronyépítés céljára. Másodszor, egyházi közgyűlést kell tartani, amire az egyháztagokat személyesen kell meghívni. Harmadszor, elhatározták, hogy a közelben újonnan épített templomok minőségét meg kell szemlélni és tájékoztatást kell kérni a költségeikről, és ennek alapján előirányzatot kell tenni az építkezés várható költségeire. Végül arról is döntöttek, hogy az egyháztagokat évente 1-1 napra természetbeni szolgálatra kötelezik, és a napszámból befolyó összeget a templom építésére fordítják⁶⁶

Az előbbi gyűlésen elhangzottak azonban jórészt pusztába kiáltott szavak maradtak ugyanis közel egy évig semmilyen érdemi előrelépés nem történt a határozatok megvalósítására. Az egyházi közgyűlésre egészen 1896. május 31.-ig várni kellett, amelyet a templomban tartottak. A közgyűlésen újból megállapították, hogy a templom az idő viszontagságai által annyira megrongálódott, hogy az állapota tarthatatlan, továbbá *„a kor kívánalmainak, s részben a népességnek, különösen ünnepélyesebb alkalmakkor meg nem felelő.”* Kérdésként merült fel, hogy a templomházat csak kijavíttassák, vagy esetleg újból építtessék. A torony jó állapotára hivatkozva pedig csak renoválás és a befedeztetés merült fel. A közgyűlés úgy határozott, hogy az egyháztanács keressen egy hozzáértő építőmestert, továbbá *„tornyunk*

---

⁶⁶ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 7-8.old.

kijavítás, templomházunk pedig újból építés által tétessék a kor kívánalmának megfelelővé, s Isten imádása szent helyéhez illendővé."⁶⁷

Habár a templom állapota hónapról hónapra súlyosan romlott, a templomépítés ügye ólomlábakon haladt csak előre. Ennek ellenére az egyháztanács mégis bizott abban, hogy 1899-re az építkezés készen lesz. Ugyanis 1897. január 1.-jén Varga Antal, aki már hat éve látta el a gondnoki feladatokat, lemondott a tisztségéről, azonban az egyháztanács kérte, hogy mivel az építkezéshez ő ért a legjobban még két évig viselje a gondnoki tisztséget.⁶⁸ Az 1899-es évszámot szimbolikusan szánták, ugyanis az egyháztanács tudomása szerint 1799-ből kiindulva akkorra lett volna 100 éves a templom. Azonban ahogyan azt már korábban kifejtettem a templomtornyot nem 1799-ben fejezték be, hanem 1801-ben.

3. Lovass Sándorné szül. Kellér Antónia

4. Lovass Sándor "a templomépíttető"

Az első komolyabb lépések az építkezés megkezdésére 1897. március 31.-én kezdődtek, amikor az egyházgyűlésen ismét megállapították, hogy a templom renoválása tovább nem halasztható, ezért megbízták a gondnokot, hogy keresse fel Kerezsi János nagydobosi építőmestert és érdeklődjön az építkezés mikéntjéről és a várható költségekről. Habár már határozott arról az egyháztanács, hogy a templomházat újból építik, míg a tornyot felújítják, mégis egy új határozat meghozatalát vetették fel, amelyet az építőmesterrel történő egyeztetés utánra halasztottak.⁶⁹ A jegyzőkönyvet tovább olvasva azonban kiderült, hogy

⁶⁷ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 17.old.

⁶⁸ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 17.old.

⁶⁹ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 30.old.

ezen a gyűlésen mondottak is csak üres szavak maradtak, ugyanis csaknem egy évvel később 1898. március 6.-án az előbb ismertetett határozatot újból megismételték, azaz, hogy Kerecsi Jánost keressék fel abból a célból, hogy vizsgálja meg a templomot és az állapotáról adjon szakvéleményt.⁷⁰

Még ugyanabban az évben készült egy terv a templom felújítására, azonban a pontos részleteiről nem derül ki semmi. Annyi biztos, hogy augusztus 7.-én elhatározták, hogy augusztus 14.-én délután 3 órakor árlejtést tartanak, vagyis meghívják a környék ácsait, kőműveseit és asztalosait és a kedvezőbb ajánlatot tevővel vállaltatják fel a munkálatokat. Az árlejtésre meghívást kaptak Tordi László fehérgyarmati, Varga Zsigmond mátészalkai, Kerecsi János nagydobosi ácsmesterek, Birta Gáspár, Nagy László, Kovács Zsigmond fehérgyarmati kőművesmesterek, Major Antal vásárosnaményi, Kis Bertalan kéri, Bányai Károly fehérgyarmati asztalosmesterek.⁷¹ Az árlejtést a kijelölt időpontban megtartották, előtte azonban a megjelent iparosok előtt felolvasták az Egyházmegyei Építető Bizottság elnökének az építkezés tárgyában írott levelét. A jegyzőkönyvből kiderülnek a konkrét ajánlatok is: Kovács Zsigmond 105 forint, Lencsés Antal és Riskó Lajos 100 forint, Tordi László és Kerecsi János 60 forint, Bányai Lajos 64 forint, Bányai Károly 70 forint, Kis Bertalan 60 forint.⁷²

Az árlejtés megtartása utáni héten augusztus 21.-én a gondnok az építkezésre való tekintettel azt a javaslatot teszi a presbitériumnak, hogy az igavonóval nem bíró egyháztagokat két-két nap napszámra kötelezzék, azonban a presbitérium úgy határozott, hogy előre nem lehet megállapítani, hogy az építkezés mennyi munkát igényel, ezért felhatalmazták a gondnokot, hogy „*annyi napszámot szolgáltatasson amennyi szükséges*”.⁷³ Az utolsó bejegyzés az első tervezett építkezéssel kapcsolatban augusztus 28.-án kelt, ekkor Varga Antal arról tájékoztatta a presbitériumot, hogy az árlejtésre meghívott mesterek legolcsóbb ajánlatánál a helybeliek 20 forinttal olcsóbban hajlandóak a tervbe vett építkezést a terv szerint elkészíteni, s így 200 forint a helybelieknek adatik.⁷⁴ Azonban a meglévő terv, illetve mesterekkel való megállapodás ellenére az építkezés el sem kezdődött. Valószínűleg tartom, hogy az építkezés elmaradásában egy várt egyházmegyei támogatás elmaradása játszhatott szerepet, ugyanis a nábrádi egyháznak ekkor még nem állt rendelkezésére elegendő anyagi

---

⁷⁰ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 43.old.

⁷¹ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 51.old.

⁷² A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 52.old.

⁷³ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 54.old.

⁷⁴ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 54.old.

erőforrás, ráadásul tetemes összeggel tartozott még a debreceni és a szatmárnémeti egyházi iskoláknak is.⁷⁵

Mindeközben a templom állapota folyamatosan romlott, olyannyira, hogy már az épületben való tartózkodás is veszélyessé vált. Ezért 1898 decemberében már az esperes is levélben szólította fel az egyháztanácsot egy új templom építésére. Az egyháztanács a levélre a következő választ adta:

„Egyháztanács tisztelettel s mély meghatottsággal veszi tudomásul esperes úrnak legszentebb kötelessége teljesítésére serkentő s buzdító felhívását, s bár már eddig is komolyan gondolkozott és tárgyalt e tekintetben, több templomot megnézett az építésre vett kiadást tudakozva, mindazonáltal most újból megbizsa gondnokot, hogy az egyháztanácsból magához vett két taggal nézze meg a jándi és a vajai templomokat a látottak és hallottak után lehetőleg rövid idő alatt egyháztanácsnak felvilágosítást adjon melynek alapján elsőben az egyházi előjáróság azután pedig az egyházi közgyűlés határozzon a templom építés tárgyában s lépjen a cselekvés terére.”⁷⁶

A jándi és a vajai templom felkeresésére később Mátyus Istvánt, Varga Antalt, Varga Imrét és Móricz Antalt bízta meg a presbitérium.⁷⁷

Ezt követően 1899 márciusában az esperes jelentést kért az építkezés, illetve a templom állapotáról. A jelentés megtételével egyidejűleg az egyháztanács elhatározta, hogy kikéri az esperes véleményét is az építkezéssel kapcsolatban. Az vélemény kikérésére Varga Imrét, Mátyus Istvánt és Hajdú Istvánt bízták meg.⁷⁸ Az esperes nemcsak a templomház, hanem a torony újjáépítését is szorgalmazta. A terv, illetve a költségvetés elkészítésére Varga Zsigmond szalkai építőmestert ajánlotta, akit ígérete szerint ki fog küldetni Nábrádra. Az esperes véleményének felolvasása után az egyháztanács újból úgy határozott, hogy egy 4 méterrel hosszabb, illetve 2 méterrel szélesebb templomház építését tartja szükségesnek, mivel azonban a torony falazata teljesen szilárd azt meghagyatandónak ajánlja.⁷⁹ Az egyháztanács határozatát az 1899. május 22.-én megtartott közgyűlés egyhangúan elfogadta,

---

⁷⁵ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 4.old.

⁷⁶ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 59.old.

⁷⁷ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 60.old.

⁷⁸ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 63.old.

⁷⁹ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 64-65.old.

egyúttal úgy határozott, hogy a presbiterek két csoportban a következő három vasárnapon járkák körbe a falut és az egyháztagekat hívják fel önkéntes adakozásra.⁸⁰

A közgyűlést követő egy évben a templom újjáépítésére kétféle terv is készült. Az elsőt még ugyanazon év nyarán Varga István készítette, ráadásul nem is egy, hanem rögtön három változatot mutatott be az egyháztanácsnak. A bemutatott alaprajzok közül az egyháztanács az ovális alakút látta a legegyszerűbbnek és legcélszerűbbnek, így megbízta az építész, hogy készítse el az egész tervrajzot és a költségvetést. Az egyháztanács egyúttal arról is határozott, hogy az egyház által kölcsönadott összeget az adósok november elsejéig, 1900. február elsejéig, de legkésőbb tavaszig fizessék be, a befizetett összeget pedig helyezték takarékpénztárba.⁸¹ Az építész a terv elkészítését két hét múlva ígérte, azonban még novemberben sem készült el vele, mivel azonban az egyháznak még mindig nem volt elegendő pénze, ezért a presbitérium úgy döntött, hogy az építész felszólítása a tervrajz elkészítésére halasztható.⁸²

A második tervet, amelyet az esperes által ajánlott Varga Zsigmond készített, 1900. március 4.-én mutatták be az egyháztanácsnak. Az egyháztanács a tervrajzot „*sikerültnek*” találta, a költségelőirányzatot tudomásul vette, azonban az összeget sokallta. Arra hivatkozva, hogy az egyháznak még mindig sok adósa van, így a szükséges pénznek nincs a birtokában, s ameddig ez az állapot fennáll az építkezés ügyéhez „*teljes komolysággal nem szólhat s nem határozhat.*”⁸³ Éppen azért még ugyanezen év novemberében kimondták, hogy a tartozókat és a hátralékosokat „*szelíden bár, de mégis minél komolyabban hívassanak fel.*” Az adósok felkeresésével Varga Imre és Kovács Károly lett megbízva.⁸⁴ Ezt követően közel 2 évig nem esik szó a templomépítés ügyéről a jegyzőkönyvekben.

1902-ben viszont már komoly előkészítő munkák kezdődtek a faluban. Tavasszal elhatározták, hogy a II. járásban található 4800 négyszögöles területből 300 négyszögölt téglavetés céljára elkerítenek, és azon egy kutat létesítenek.⁸⁵ A terület elkerítésére az esperes utólagos jóváhagyását augusztusban meg is kapták, sőt az esperes meg is sürgette a nábrádiakat, hogy a munkálatokat minél előbb kezdjék meg, „*mert kívánatos, hogy egyházunk mielőbb építse templomát.*” Még ugyanebben az évben legalább 30.000 tégl

---

⁸⁰ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 66.old.

⁸¹ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 67.old.

⁸² A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 72.old.

⁸³ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 74.old.

⁸⁴ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 80.old.

⁸⁵ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 94.old.

előállítását határozták el.⁸⁶1903 áprilisában újabb 50.000 téglá kiégetéséről döntöttek, amelynek előállításával Turi Mihály tégláégető mestert bízták meg. A mesternek megszabták, hogy a téglák 12 col hosszúak, 3 hüvelyk vastagok és 6 hüvelyk szélesek legyenek. A mesternek ezer darab téglánként fizettek 11 koronát,⁸⁷ amelyet a magtár pénztárából finanszíroztak.⁸⁸A megrendelt téglák 5 hónap alatt készültek el, azonban a falu lakóinak kétségeik támadtak a téglá minőségével kapcsolatban, ezért az egyháztanács a nép megnyugtatása végett egy fehérgyarmati szakértőt bérelt fel, hogy vizsgálja meg a téglákat.⁸⁹A szakértő megállapította, hogy a téglá a célnak részben megfelelő, részben hiányos, de azért használható. A szakértői vélemény alapján 2000 darab téglát fizetés nélkül vett át az egyház.⁹⁰1904-ben újabb 50.000 téglá kiégetéséről döntött az egyháztanács,⁹¹ azonban a téglákat nem teljes egészében használták fel építkezésre, hanem többek között a helyi körörvosznak is adtak el belőle ezer darabonként 30 korona áron,⁹² a befolyt összeget pedig később az építkezésre fordították.

A tégláégetéshez a szükséges fát is az egyház biztosította. A Szilason⁹³ a kivágott 46 öl nyárfából és 74,5 öl tölgyfából 68,5 öl fát használtak fel tégláégetéshez. A maradékot árverésre bocsátották, amiből a befolyt 1191 koronát és 33 fillért szintén a templom építésére fordították.⁹⁴

1905-re már felgyorsultak az események, ugyanis nemcsak a megrendelt téglá készült el, hanem az egyháznak az építkezés megkezdéséhez szükséges pénze is összegyűlt. Az adósok befizetett tartozásai, illetve az adományok értéke addigra már elérte a 7173 koronát és 67 fillért,⁹⁵ így február 20.-án végre elkezdődhetek az építkezés előkészületei. Ekkor az egyháztanács egyrészt úgy határozott, hogy felkeresi Kovács Zsigmond fehérgyarmati építőmestert, hogy készítse el e templom tervrajzát, másrészt pedig határozott az építendő templom méreteiről is. Az egyháztanács úgy döntött, hogy „*a templom hossza a mostaninál 4 méterrel hosszabb, vagyis 22 méter, szélessége pedig 270 centiméterrel legyen szélesebb, vagyis 10 méter.*”⁹⁶A mester a tervrajzzal és a költségvetéssel április 13.-ra készült el,

---

⁸⁶ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 96.old.

⁸⁷ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 104.old.

⁸⁸ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 106.old.

⁸⁹ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 109.old.

⁹⁰ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 110.old.

⁹¹ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 114.old.

⁹² A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 111.old.

⁹³ Kálnási: *i.m.* 262. old. „*az egyház szilasa*”: a Bakonya nyugati oldalán fekvő terület

⁹⁴ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 115.old.

⁹⁵ Templomépítési ajánlati jegyzőkönyv 1905 (sorszám nélküli okirat)

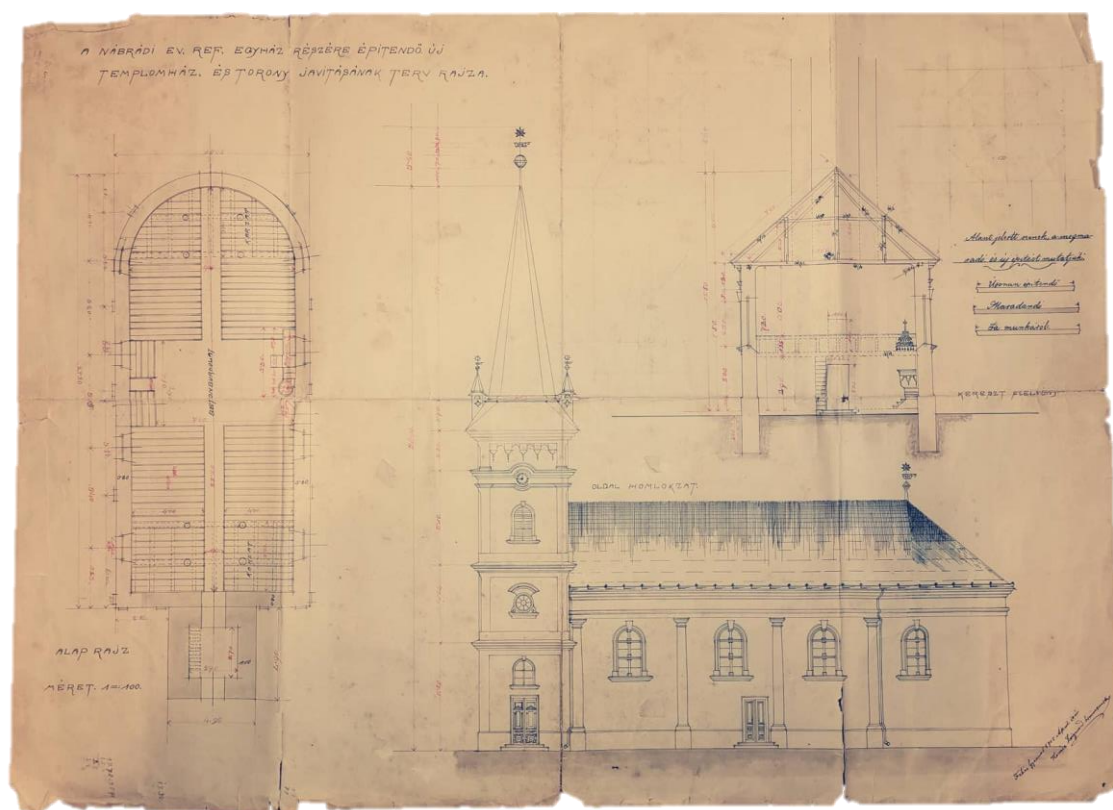
⁹⁶ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 124.old.

amelyet ekkor az egyháztanács, április 16.-án pedig az egyházi közgyűlés is elfogadott. A közgyűlés Varga Antalt és Mátyus Istvánt választotta meg építtető gondnoknak.⁹⁷

Április 25.-én újabb közgyűlést tartottak, ahol először felolvasták az építendő templom műszaki leírását, amellyel kapcsolatban Szaniszló Imre azt a javaslatot tette, hogy a templom mindkét oldalán csináltassanak ajtót. A továbbiakban pedig megtárgyalták az egyes mestereknek az építkezés kivitelezésére vonatkozó árajánlatát. Az első ajánlatot Sebeszki János tette 17.937 koronával és 51 fillérrel, a másodikat pedig Kovács Zsigmond és társa Tomory László 14.982 koronával és 76 fillérrel. Az utóbbi ajánlat eredetileg 17.222 korona és 76 fillér lett volna, azonban a vállalkozók az építkezés költségéből levonták a rendelkezésre álló téglát 2240 korona értékben.⁹⁸

A közgyűlés úgy határozott, hogy:

„Kovács Zsigmond és társai ajánlata 2954 kor 75 fillér kevesebb lévén a Sebeszki János ajánlatánál, a nábrádi ev. ref. egyház templomház újból építése s a toronynak újbóli befedése és kijavitása Kovács Zsigmond és társainak adatott a költségvetés és műszaki leírás vagy tervrajzban foglaltak szerint a közgyűlés által.”

5. A nábrádi református templom eredeti tervrajza 1905

⁹⁷ A Nábírádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 126.old.

⁹⁸ Kovács Zsigmond és Tomory László ajánlata a Nábírádi Református Egyház számára (sorszám nélküli okirat)

A mesterekkel megkötött szerződés szerint, a vállalkozók a munkát május 22.-én kötelesek megkezdeni, a vállalkozási díjat pedig az építkezés előrehaladása szerint fogja fizetni az egyház,⁹⁹ azonban az építkezés megkezdése előtt 2000 korona előleget kötelesek fizetni.¹⁰⁰ A szerződés szerint az egyház csak homok szállítására és téglaadásra kötelezi magát, ezeken kívül minden szükséges anyag beszerzése és kiszállítása a vállalkozókat terheli.¹⁰¹

A vállalkozók azonban nem tudták tartani a szerződésben foglalt időpontot, mivel még máshol is akadt befejezetlen munkájuk, ezért a közgyűlés beleegyezésével csak pünkösöd után kezdtek neki az építési munkálatoknak.¹⁰² A templom ünnepélyes alapköletételére július 3.-án került sor. Az ünnepség harangozással kezdődött, amelyet egyházi énekek, prédikáció és közös imádság követett. Az ünnepségen 416 korona és 20 fillér adomány gyűlt össze. Az alapköletétel után óvatossági szempontból már csak a kisebb haranggal harangoztak.¹⁰³

Alig kezdődött el az építkezés a presbíterek máris több helyről azt hallották, hogy ha az egész templomot nem is, de legalább a tornyot ne bádoggal fedjék be, hanem rézzel.¹⁰⁴ Azonban a vállalkozók számítása szerint a bádog és a réz ára között akkora különbség lenne, amit már az egyház nem tudna megfizetni, ezért a terveken végül nem változtattak.¹⁰⁵

Problémaként merült még fel az építkezéshez szükséges 50 köbméter homok szállítása is. Eredetileg az egyháztanács úgy határozott, hogy „*minden tehén, ökör és ló igavonó erővel bíró egyháztag erejéhez képest tartozik és felszólítandó a homokhordásra.*”¹⁰⁶ Azonban vélhetően a nyári munkák miatt a faluban „*az igavonó erő megfogyott*”, így az egyház kénytelen volt pénzért megegyezni a vállalkozókkal a homok szállításáról.¹⁰⁷

Az építkezés különösebb fennakadás nélkül viszonylag gyorsan haladt. A toronnyal közel kéthónapnyi munka után már augusztus végére végeztek. Először a torony elkorhadt tölgyfa tetőszerkezetét bontották el, amit később az állványzathoz használtak fel, majd a tornyot 220 centiméterrel 50 centiméter vastag falakkal magasabbra emelték és fenyőfából új tetőszerkezetet kapott. A torony falának vakolatát leverték és közönséges mészhabarcsból új

---

⁹⁹ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 127.old.

¹⁰⁰ Kovács Zsigmond és a Nábrádi Református Egyház 1905. április 29.-én kötött szerződése

¹⁰¹ Kovács Zsigmond és a Nábrádi Református Egyház 1905. április 29.-én kötött szerződése

¹⁰² A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 129.old.

¹⁰³ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 130.old.

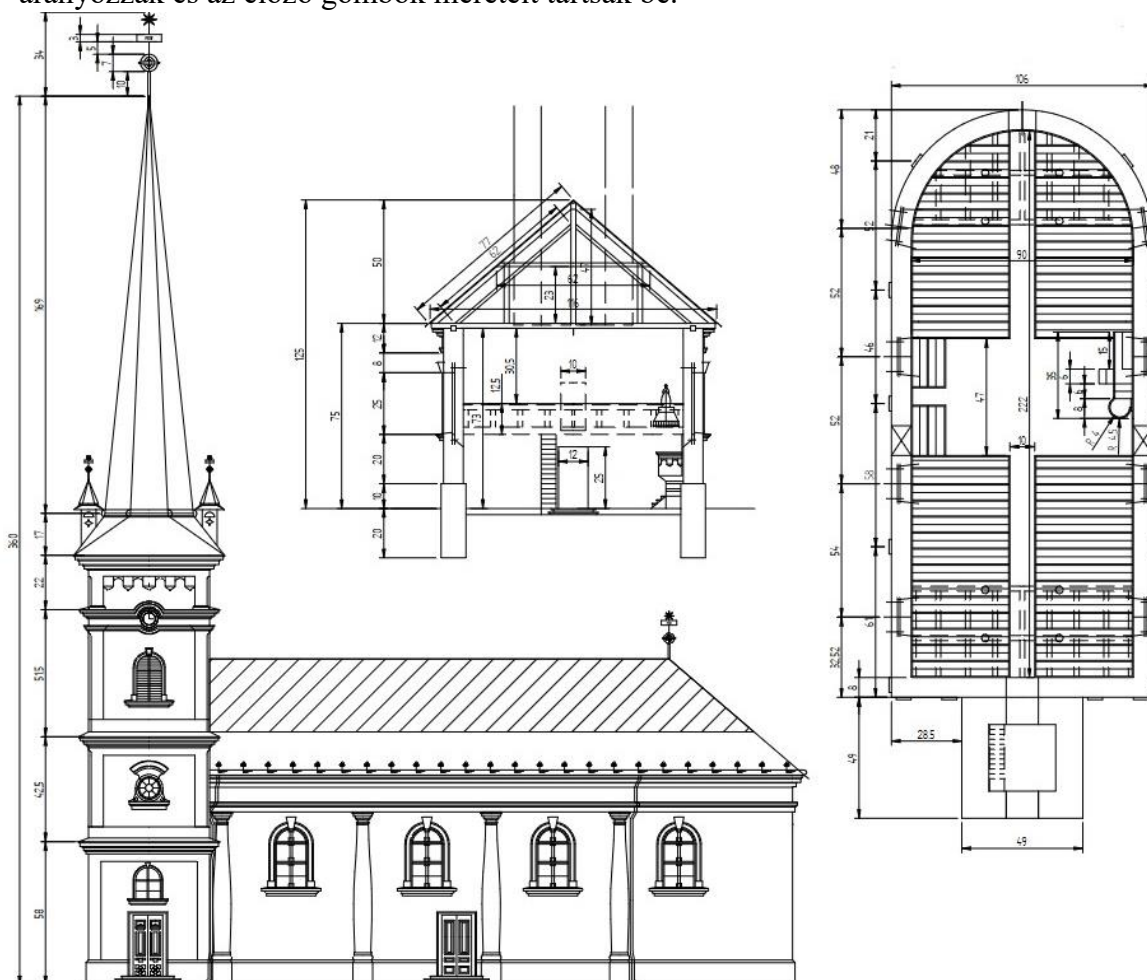
¹⁰⁴ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 129.old.

¹⁰⁵ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 134.old.

¹⁰⁶ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 128.old.

¹⁰⁷ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 130.old.

vakolatot kapott. Annak ellenére, hogy a tervrajzon jól látszódnak a toronytető alatt lévő fa díszítések a műszaki leírás nem a felrakásukat, hanem a lebontásukat írja le, így arra következtettek, hogy a mesterek a torony előző kinézetéről mintázták a tervrajzukat.¹⁰⁸ A toronynak új toronygombokat is készítettek, amelyet szeptember 3.-án ünnepélyes keretek között avattak fel. A gombavatás után egy fúvószenekar kíséretében hatalmas táncmulatságot rendeztek, amelyre közel 300 darab meghívót küldtek ki. Aznap 166 koronát és 48 fillért gyűjtöttek, amelyet szintén az építkezésre fordítottak.¹⁰⁹ A mestereknek előírták, hogy egy nagy és négy kisebb gombot készítsenek csillaggal együtt. A gombokat díszesen aranyozzák és az előző gombok méreteit tartásák be.¹¹⁰

6. Rajzolta: Tétel Richárd Béla az eredeti tervek alapján

A templomház építése még közel egy évet vett igénybe. Erről csak annyit érdemes megjegyezni, hogy az építkezéshez a régi templomház tégláit is felhasználták, továbbá a mestereknek meghagyták, hogy a padok¹¹¹ és az ajtók olyan minőségűek és kinézetűek

¹⁰⁸ A nábrádi református templom műszaki leírása 1905

¹⁰⁹ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 136.old.

¹¹⁰ A nábrádi református templom műszaki leírása 1905

¹¹¹ Költségelőirányzat a Nábrádi ev. ref. egyház részére építendő Templom és Torony kijavításával 1905

legyenek mint a fehérgyarmati református temploméi.¹¹² Ez alatt az idő alatt került sor a torony órájának kijavítására is. Persze ez sem ment minden fennakadás nélkül, mivel 1906 januárjában a faluba érkező Károly János vállalkozót először megakadályozták abban, hogy az órát leszedesse és elvigye kijavítani. Az órát csak azután vihette el, hogy igennel válaszolt azokra a kérdésekre, hogy „*helyre hozható, használhatóvá tehető é vagy se, és érez e képességet magában az őseitől reánk maradt órát teljesen megigazítani, jóvá tenni*”.¹¹³ A mester az óra javításával májusra lett kész, amire öt év jótállást vállalt. Miután pedig egy hónapon keresztül az óra pontosan mutatta az időt a mester megkapta a javításért járó 160 korona munkadíját.¹¹⁴

Az óra kijavításán kívül is akadtak még kisebb munkálatok a templom körül. 1906 februárjában sorra került a cinterem körüli drótkerítés felhúzása,¹¹⁵ augusztusban pedig mikor már állt a templomház 36 koronáért az ablakok mellé vízelvezető csatornát is készítettek, mivel rájöttek, hogy ennek hiányában a templom belső falán lévő festés „*tönkre menne idő nap előtt*”.¹¹⁶ Ezen kívül gondoskodtak még új padok készíttetéséről is a régi elárverezése után.¹¹⁷

1906 augusztusára a nábrádiak legnagyobb öröme több mint egy évtizedes huzavona után elkészült a templom. A vállalkozókat már kifizették, mire az országos közalaptól érkezett kereken 500 korona segély az építkezésre.¹¹⁸ Ez volt az első és egyetlen alkalom, hogy a nábrádi egyház állami támogatást kapott, vagyis az építkezéshez szükséges több mint 15 ezer koronát szinte teljes egészében a helyiek saját erejükből teremtették elő.

Az építkezés befejezése után elkezdődött a templomszentelésre való készülődés. Elhatározták, hogy az ünnepség után közebédet tartanak, amelyre az ételeket egy fehérgyarmati vendéglőssel készítetik el. Egy teríték árát 2 koronában határozták meg, amelyből az egyház 1 korona 20 fillért magára vállalt. A közebéd után egy sátoros bál szervezéséről döntöttek, amelyre a belépő 1 korona, a családi jegy 3 korona volt. Ezen kívül „*minden kebelbeli egyház lelkésze s tanítója meghívandónak mondatott ki.*”¹¹⁹

---

¹¹² A nábrádi református templom műszaki leírása 1905

¹¹³ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 140.old.

¹¹⁴ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 150.old.

¹¹⁵ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 144.old.

¹¹⁶ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 152.old.

¹¹⁷ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 146.old.

¹¹⁸ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 151.old.

¹¹⁹ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 152. old.

A templomszentelésről a következőket olvashatjuk a jegyzőkönyvben:

„A nábrádi ev. ref. egyház templomszentelési örömmünnepe 1906 évi szeptember hó 9 én verőfényes kedvező időben, az egész egyházközség és nagyszámu vidékiek érdeklődése mellett a legszebb rendben folyt le.

A templomi ünnepélyes istentisztelet d. e. 10 órakor vette kezdetét a zsufolásig megtelt templomban az inek elhangzása után nt. Biki Károly esperes mondott magas szárnyalásu buzgó imát, utánna a helyi lelkész Lovass Sándor egyházi beszédet, majd nt. Kiss Bertalan e. m. főjegyző urvacsorai beszédet s kenyeret osztott, Kovács Lajos, panyolai lelkész pedig a bort vagy pohárt osztotta, az kenyeret Lovass Aladár, hajdúnánási vallastanár tördelte. Urvacsora után helyi lelkész olvasott rövid emlékiratot és a templomépítésre adakozók névsorát és adakozásuk mennyiségét olvasta fel.

7. Meghívó a bátra

Az istentisztelet után közebed volt, mely után bál kezdődött s tartott a legszebb szent és jó kedv mellett másnap és majdnem délig.”¹²⁰

¹²⁰ A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1913-ig 153. old.

IV. Összegzés

Összefoglalva a fentebb leírtakat megállapítható, hogy a kutatás elérte a célját. A helyben talált jegyzőkönyvekből, okiratokból és tervrajzokból nemcsak az 1906-os építkezés részleteiről kaphatunk átfogó képet, hanem a korábbi felújítások és a gyülekezet életének fontosabb eseményei is meglepően jól dokumentáltak maradtak fenn. Így teljes bizonyossággal kijelenthető, hogy a jelenlegi közvélekedéssel ellentétben a templomnak nem az összes eleme épült a XX. század elején. A templomház valóban 1906-ban épült, azonban a templomtornyot közel egy évszázaddal korábban kezdték el építeni és 1801-ben fejezték be. Amennyiben pedig hihetünk a jegyzőkönyvekben foglaltaknak és a következtetésem helyesek, akkor a torony mögött lévő falszakasz még a toronynál is korábban épülhetett. Az említett falszakasz minden bizonnyal a templom legrégebbi alkotóeleme, amely még a régi gótikus templomból maradt meg.

Mivel a források ezen a téren kellő mértékben egyértelműek voltak, így néhány óra kutatás után már elegendő bizonyítékkal rendelkezem, hogy alátámasszam a tanulmány elején is felvetett hipotézisem. Ettől a ponttól kezdve a kutatómunka befejezésében már nem a bizonyítási vágy, hanem az értékmentés motivált. Ugyanis minél mélyebbre ástam magam az iratokban, annál többször talákoztam már most is alig-alig olvasható, sérült, megkopott, szétszakadt oldalakkal. A jövőben a lapokon az írás egyre csak halványodni fog és végül olvashatatlaná válik, ami olyan mintha a szülőfalum történetének egy-egy fejezete semmisülne meg. Így elhatároztam, hogy ezekből az iratokból annyi információt gyűjtök össze amennyit csak lehetséges. Az olvasást és a kutatást nagymértékben segítette, hogy Eszenyi Lajos a helyi lelkész még 1976-ban az iratokon aláhúzta és kiemelte a fontosabb eseményeket, ugyanis a Püspöki Hivatal kérésére elkezdte kutatni a gyülekezet történetét, azonban arról nincs tudomásom, hogy a kutatása anyagi formában is testet öltött volna.

Érdemes még megemlíteni, hogy a fentebb ismertetett tanulmány a gyülekezet történetéről koránt sem teljes. Habár szorosan a témához tartozik, mégis az oldalszámra vonatkozó korlátra tekintettel kimaradt többek között a klenódiumok ismertetése, a helyi tanítók névsora, a régi iskola építése, illetve a gyülekezet teljes XX. századi története is. Ezért zárásként felvetem annak a lehetőségét is, hogy a források nagy számára és részletességére tekintettel a későbbiekben az említett témákról egy újabb helytörténeti tanulmány jöjjön létre.

V. Irodalomjegyzék

1. A Nábrádi Ref. Ekkla javai mellyek 1812 dik Esztendőben találtattak (sorszám nélküli okirat)
2. A Nábrádi Reformata Ekklézsia az méltóságos kishédey Rhédey Ferentz urfihoz, mint kegyes patrónus urához nyújtandó alázatos kérése (sorszám nélküli levél)
3. A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1753-1825
4. A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1826-1894 II. kötet
5. A Nábrádi Református Eklézsia jegyzőkönyvei 1895-1911-ig
6. A nábrádi református templom műszaki leírása 1905
7. A nábrádi református templom tervrajza 1905
8. Arcanum Térképek (<https://maps.arcanum.com/hu/>)
9. DL-39543 (<https://www.hungaricana.hu>)
10. DL-55337 (<https://www.hungaricana.hu>)
11. DL-55430 (<https://www.hungaricana.hu>)
12. DL-55490 (<https://www.hungaricana.hu>)
13. DL-55524 (<https://www.hungaricana.hu>)
14. DL-55577 (<https://www.hungaricana.hu>)
15. Dr. Kováts J. István: *Magyar Református templomok*, Budapest, Athenaeum (1942)
16. Eszenyi Lajos: Adatok a Nábrádi Egyházközség történetéhez, válasz a Püspöki Hivatal 159/1976.sz. adatkérőlap kérdéseire
17. HU MNL OL E 156-a.-Fasc.111.-No.024. (<https://www.hungaricana.hu>)
18. Kálnási Árpád: *A fehérgyarmati járás földrajzi nevei*, Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem (1984)
19. Kiss Kálmán: *A szatmári református egyház története, Kecskemét* (1878)
20. Kovács Zsigmond és a Nábrádi Református Egyház 1905. április 29.-én kötött szerződése
21. Költségelőirányzat a Nábrádi ev. ref. egyház részére építendő Templom és Torony kijavításával 1905
22. Sorszám nélküli feljegyzés a Nábrádi Református Parókiális Könyvtárból
23. Kovács Zsigmond és Tomory László ajánlata a Nábrádi Református Egyház számára (sorszám nélküli okirat)
24. Németh Péter: *A középkori Szatmár megye települései a 15. század elejéig*, Nyíregyháza, Jósa András Múzeum Kiadványai 60. (2008)
25. Patay Pál: *Szatmári harangok*, Nyíregyháza, A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 39-40 (1998)
26. Sorszám nélküli feljegyzés a Nábrádi Református Parókiális Könyvtárból
27. Templomépítési ajánlati jegyzőkönyv 1905 (sorszám nélküli okirat)
28. Zsinka Ferenc: *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár. XIII. évfolyam*, Budapest, Magyar Protestáns Irodalmi társaság (1929)